

УДК 330.3:658.5

DOI: <https://doi.org/10.32782/2415-3583/35.3>**Кравченко М.О.**

доктор економічних наук, професор

Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5405-0159>**Омельченко А.І.**

старший викладач кафедри менеджменту підприємств

Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9376-7566>

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ КЛАСТЕРНОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

Економіка України переживає сьогодні найтяжчі випробування у своїй історії. Для забезпечення повоєнного відновлення України та стабілізації ситуації на ринку варто використовувати всі наявні можливості. Кластерний розвиток в цьому контексті має значний потенціал для підвищення економічної ефективності, життєстійкості підприємств та зниження рівня їх вразливості. Серед основних проблем кластерного розвитку виокремлюють недостатню підтримку з боку держави, слабкий рівень кооперації між бізнесом, наукою та владою, а також відсутність розвинутої інфраструктури. Недостатнє фінансування інновацій та нестабільна політична ситуація стримують розвиток кластерів, що ускладнює залучення інвестицій та інтеграцію України в глобальні виробничі мережі. Незважаючи на всі перешкоди, країна має значні перспективи кластерного розвитку, особливо у високотехнологічних секторах, машинобудуванні, IT-секторі та зеленій енергетиці. Розширення співпраці з міжнародними партнерами, розвиток людського капіталу і підтримка малого та середнього бізнесу можуть стати ключем до успішного впровадження кластерних ініціатив в Україні.

Ключові слова: кластер, кластерний розвиток, підприємницька діяльність, інновації, конкурентоспроможність.

Постановка проблеми. Глобальна економічна нестабільність, посилення невизначеності, зумовлене військовим станом та необхідністю повоєнного відновлення, зміни в економічних умовах розвитку підсилюють актуальність кластерного розвитку для національної економіки держави. Він набуває особливого значення у формуванні економічної стратегії розвитку, що сприятиме підвищенню її конкурентоспроможності та інноваційності.

Саме тому, серед основних пріоритетів забезпечення виживання в умовах невизначеності та стабільного розвитку в стратегічній перспективі є формування нових інноваційних моделей господарювання. Україна має значний потенціал для кластерного розвитку економіки, особливо в промислових та технологічних секторах, але на шляху цього розвитку виникає чимало викликів, які варто враховувати.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблем створення та розвитку кластерів займається все більше, як зарубіжних, так і українських науковців. Питання кластерного розвитку набуває нової актуальності в умовах глобалізації та загострення світових криз. Серед іноземних науковців, що вивчали особливості формування та функціонування кластерів варто виокремити М. Портера, Д. Харта, Р. Мартіна, Й. Шумпетера. Питаннями функціонування та розвитку кластерів також займалися О. І. Амоша, В.О. Бараннік, К.О. Лаврухіна, В.В. Мельник та ін.

Незважаючи на значну кількість напрацювань щодо проблем розвитку кластерів, це питання залишається актуальним і сьогодні, оскільки кластерний розвиток в умовах невизначеності стає важливою складовою для активізації інноваційної діяльності з метою подолання економічних криз та інтеграцію України в глобальні виробничі мережі.

Мета статті. Основною метою проведеного дослідження є необхідність виявлення основних бар'єрів функціонування кластерів в Україні та визначення можливостей кластерного розвитку в умовах кризи для підвищення ефективності підприємницької діяльності промислових підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження. Питання розвитку кластерів в умовах повоєнного відновлення України набуває нової актуальності. Кластери сьогодні виступають не лише як ефективні інструменти вирішення локальних соціально-економічних проблем, а перетворюються у дієві механізми інтеграції держави у світові ланцюги доданої вартості. У стратегічній перспективі це сприятиме досягненню компаніями глобальної конкурентоспроможності на ринку.

Теорія розвитку кластерів бере свій початок ще наприкінці XIX століття. Термін «кластер» вперше застосовано професором Гарвардської школи (США) М. Портером у 1980-ті роки [6]. Він пояснював «кластери» як сконцентровані за географічною ознакою групи взаємозалежних компаній, спеціалізованих постачальників, постачальників послуг, фірм у споріднених галузях, а також пов'язаних з їх діяльністю організацій (наприклад, університетів, агентств по стандартизації, торговельних об'єднань) у певних областях, що конкурують, але при цьому ведуть спільну роботу [7].

Потенціал кластерної моделі розвитку дуже значний, а головне, вона знайшла виправдання в розвинутих країнах світу. Зокрема, світова практика підтверджує, що функціонування найбільш процвітаючих економік практично повністю забезпечуються за рахунок переваг у сучасних технологіях виробництва та управлінні. Тому успішний розвиток будь-якого рівня

можливий за комплексного використання сучасних концепцій стратегічного менеджменту [5].

М. Портер вважав, що у сучасній економіці традиційний галузевий поділ втрачає свою актуальність, а на перше місце виходять кластери як системи соціально-економічних взаємозв'язків [5, с. 20]. Він виявив основні можливості збільшення конкурентоспроможності підприємств, об'єднаних у кластери за трьома основними напрямками (рис. 1) [2; 7]:

- підвищення продуктивності підприємств завдяки використанню переваг співпраці в єдиній географічній зоні: швидка економічна взаємодія, обмін капіталом і т. ін.;
- спрямованість промислових підприємств на створення високотехнологічних інноваційних проектів задля досягнення більш істотного економічного зростання, ніж їх конкуренти;
- стимулювання створення нових об'єднань, що в майбутньому стають частиною кластеру, підсилюючи його.

Варто зазначити, що кластер має дві яскраво виділені складові частини, а саме галузеву та територіальну. З огляду на це виділяють [5]:

- промисловий кластер – як група споріднених взаємопов'язаних галузей промисловості та сфери послуг, що успішно спеціалізується на міжнародному поділі праці;
- регіональний кластер – як просторова агломерація схожих і взаємопов'язаних форм економічної діяльності, яка становить основу місцевого середовища, сприяє обміну знаннями, стимулює різні форми навчання й адаптації.

Кластерні об'єднання дозволяють сформувати винятковий економічний простір використовуючи усі наявні види ресурсів продуктивніше. Це сприяє більш раціональному розподілу витрат та розширити перспективи зовнішнього інвестування.

Важливо відрізнити кластери від інших бізнес-об'єднань, зокрема від галузевих бізнес-асоціацій. Як правило, останні націлені на лобювання спільних бізнес-інтересів своїх членів і не ставлять собі за мету налагодження виробничої кооперації, сприяння експорту та інноваціям [10].

Незважаючи на доволі тривалу історію існування кластерного розвитку в Україні, він досі залишається слабо організованим на національному рівні й зростає радше стихійно. Підтримка з боку держави досі на

дуже слабкому рівні: до 2020 року в Україні були зовсім відсутні відповідальні органи у центральному уряді, національна політика чи програми розвитку кластерів.

В останні роки можна спостерігати за активізацією кластерного розвитку саме на регіональному рівні. Зареєстровані в Україні кластерні організації представлені в таких видах економічної діяльності (рис.2):

Найбільш розвинутими та масовими є ІТ-кластери, серед яких за рівнем організації та масштабами діяльності виділяються Львівський та Харківський ІТ-кластери. Серед промислових кластерів відомими є кластери автомобільної галузі «Закарпаття», Херсонський бізнес-кластер (інжиніринг) та меблевий кластер Рівненщини [10].

Незважаючи на складну ситуацію в бізнес-середовищі, спричинену низкою зовнішніх факторів, в Україні існує достатня кількість людей та компаній, що готові ініціювати розвиток кластерів на формальному рівні. Серед таких варто виділити проактивні підприємства, такі як Міжрегіональний промисловий кластер Eastern Food Technology plus та Львівський ІТ-кластер, бізнес-асоціації – Асоціація підприємств промислової автоматизації України тощо.

Проблеми кластерного розвитку в Україні охоплюють широке коло різноманітних аспектів, серед яких інфраструктурні, управлінські, фінансові та правові. Розглянемо детальніше основні фактори загроз, що акумулюють ці проблеми (табл. 1):

Для подолання зазначених загроз варто застосовувати комплексний підхід. Такий підхід повинен охоплювати такі аспекти як залучення державних і приватних інвестицій, розроблення відповідної законодавчої бази, створення сприятливого бізнес-середовища та забезпечення сприяння на всіх рівнях, від місцевого до національного.

Завдяки цілеспрямованій політиці сприяння розвитку кластерів в Україні можливо вирішити щонайменше декілька нагальних проблем [4]:

- розбудувати ланцюги постачання товарів та послуг на базі вітчизняних середньо-високотехнологічних виробництв з подальшою їх інтеграцією до європейських ланцюгів доданої вартості;
- реалізувати дослідницько-інноваційні стратегії розумної спеціалізації в регіонах;
- вирішити проблеми екології та ефективного використання ресурсів шляхом запровадження екологічних інновацій, еко-індустріальних кластерів та парків.

Рисунок 1 – Напрямки об'єднання у кластери за М. Портером

Джерело: сформовано авторами на основі [2; 7]

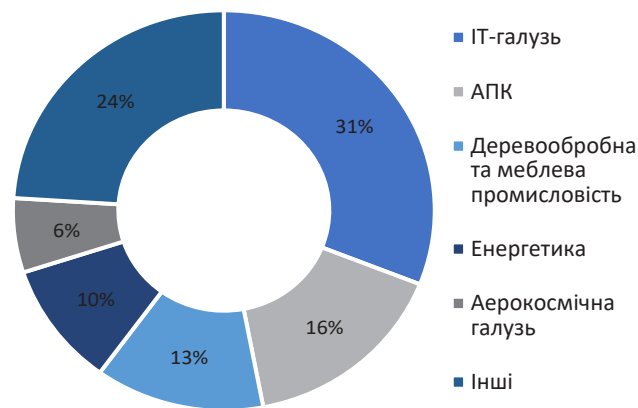

Рисунок 2 – Кластерні організації за видами економічної діяльності

Джерело: сформовано авторами на основі [10]

Таблиця 1 – Проблеми кластерного розвитку в Україні

№ з/п	Фактори загрози	Характеристика
1	Недосконала інституційна підтримка	Правові та регуляторні механізми розвитку кластерів в Україні залишаються слабо розвиненими, незважаючи на прийняття низки законів щодо підтримки бізнесу. Відсутність чіткої державної стратегії кластерного розвитку створює бар'єри щодо координації зусиль між усіма учасниками процесу.
2	Низький рівень культури партнерства та співробітництва	Співіснування компаній на ринку у якості конкурентів, а не партнерів ускладнює об'єднання зусиль для створення доданої вартості.
3	Нестача інвестицій	Майже відсутні інвестиції на підтримку кластерів через воєнний стан, обмежений доступ до кредитів, венчурного капіталу та інших джерел фінансування. Відсутність достатнього рівня фінансування перешкоджає реалізації значної кількості кластерних ініціатив.
4	Брак кваліфікованих кадрів	Значний відтік кваліфікованих кадрів через повномасштабну війну та вимушену міграцію населення створює дефіцит кваліфікованої робочої сили для розвитку кластерів.
5	Низький рівень інноваційної активності підприємств	Високий рівень ризику та недостатня підтримка з боку держави обмежують можливості бізнесів впроваджувати нові технології. Без інноваційного підходу, кластерний розвиток стає менш ефективним, особливо у високотехнологічних галузях.
6	Інфраструктурні обмеження	Брак спеціалізованих індустріальних парків, технологічних центрів та акселераторів, уповільнюють розвиток кластерів. Відсутність налагодженої системи логістичної підтримки також обмежує доступ до ринків.

Джерело: узагальнено та доповнено на основі [3; 4; 8; 10]

Незважаючи на низку окреслених вище реально існуючих проблем, кластерний розвиток є перспективним напрямом у повоєнній відбудові держави, оскільки він може стати важливим підґрунтям для модернізації економіки та підвищення рівня глобальної конкурентоспроможності країни. Кластеризація сприяє ефективному об'єднанню підприємств, дослідницьких установ, освітніх закладів та місцевих органів влади в рамках спільних ініціатив, що дозволяє досягати економії на масштабі, обміну знаннями та прискореного впровадження інновацій.

Охарактеризуємо детальніше основні перспективи кластерного розвитку у повоєнній відбудові України.

Однією з головних перспектив кластерного розвитку варто виокремити можливість створення нових робочих місць та підвищення рівня зайнятості в країні, що сьогодні є важливою проблемою. Завдяки кластерному розвитку підвищуватиметься попит на кваліфікованих спеціалістів. Це, в свою чергу, стимулюватиме розвиток освітніх програм професійної підготовки майбутніх кадрів, що у підсумку сприятиме зменшенню рівня міграції населення та підвищенню загального рівня доходів.

Крім того, кластеризація формує сприятливі умови для малого та середнього бізнесу. Маючи доступ до спільних ресурсів та мережі партнерів, такий бізнес отримуватиме можливість швидше впроваджувати інновації та нарощувати свою конкурентоспроможність.

Ще однією перспективною складовою кластерного розвитку є зростання міжнародної кооперації. Залучення іноземних інвесторів та партнерів відкриває для українського бізнесу нові можливості, надаючи доступ до глобальних ринків та новітніх технологій, покращує логістику та сприяє інтеграції країни у світову економіку.

Наступною перспективою кластерного розвитку в Україні варто виділити цифрову трансформацію. Україна має значний потенціал у сфері ІТ. Впровадження цифрових рішень сприятиме прискоренню процесу кластерного розвитку національної економіки. Цифрові платформи можуть полегшити взаємодію між учасниками кластерів, сприяти кращій координації та зменшити витрати на логістику та комунікацію.

Ще одним драйвером кластерного розвитку є розвиток інноваційних екосистем. Створення технологічних

парків і науково-дослідних центрів у рамках розвитку кластерів стимулюватиме впровадження новітніх технологій і створення інноваційних продуктів, а також дозволить Україні досягти конкурентних переваг у цих галузях на глобальному ринку.

Завершальним елементом для успішного розвитку кластерів в Україні виокремимо державну підтримку. Розроблення та реалізація національної стратегії кластерного розвитку, фінансова підтримка інноваційних проєктів, розвиток інфраструктури та створення сприятливого регуляторного середовища дозволять значно прискорити процес кластеризації.

Як наслідок, ефективна кластерна політика держави дозволить забезпечити досягнення значних результатів у модернізації економіки, розвитку інноваційних галузей і підвищенні якості життя населення. У підсумку, це сприятиме стійкому економічному зростанню країни та її інтеграції у світовий ринок.

Висновки. Отже, кластерний розвиток в умовах невизначеності та економічної нестабільності виступає найбільш ефективною формою досягнення високого рівня конкурентоспроможності не тільки на державному, але і на глобальному ринку, активізації інноваційної діяльності і реальних механізмів узгодження інтересів влади, бізнесу, науки та освіти при розробці стратегії розвитку. У підсумку варто зазначити, що кластерний розвиток несе низку перспектив для гармонійного функціонування бізнес-середовища в умовах кризи, а саме:

- сприяє зміцненню зв'язків між усіма учасниками кластеру шляхом постійного обміну знаннями та досвідом. Це дозволяє розширювати експертизу та пришвидшувати розвиток інноваційних продуктів та послуг;

- надає можливості для оптимізації логістики і доступу до спільних ресурсів. Це дозволяє знижувати витрати підприємств, покращувати якість кінцевого продукту для споживача та пришвидшувати обслуговування;

- допомагає розвиватись локальним ринкам праці шляхом підвищення попиту на кваліфікованих працівників. Це стимулює підвищення рівня зайнятості та покращення професійної підготовки фахівців;

Список використаних джерел:

1. Бараннік В. О. Щодо сприяння розвитку регіональних кластерів в Україні. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-08/klustery.pdf>
2. Жигір А. Формування кластерів, як світова тенденція пошуку шляхів підвищення ефективності підприємницької діяльності. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 22. С. 38–41. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/22_2015/8.pdf
3. Кластерні політики в Європі і не тільки. URL: <https://www.clusters.org.ua/krashchi-praktiki-v-es-ta-sviti/klasteri-politiki-v-evropi-%D1%96-ne-tilki/>
4. Кластери – як драйвери розвитку та протидії кризовим явищам. URL: <https://www.industry4ukraine.net/digest-5/>
5. Лаврухіна К. О. Кластери як організаційно-економічний механізм функціонування інноваційної діяльності в Україні і світі. *Причорноморські економічні студії*. 2020. Випуск 50-2. С. 53–57. URL: http://bses.in.ua/journals/2020/50_2_2020/12.pdf
6. Мельник В. В. Кластерна модель економіки: світовий досвід та перспективи України. *Інтелект XXI*. 2018. № 4. С. 19–22. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/int_XXI_2018_4_5
7. Портер М. Конкурентна перевага. Як досягати стабільно високих результатів. Київ : Наш Формат, 2019. 624 с. ISBN 978-617-7730-65-0
8. Проект Національної програми кластерного розвитку до 2027. URL: <https://www.clusters.org.ua/blog-single/proyekt-nacionalnoyi-programy-klaster-nogo-rozvytku-do-2027/>
9. Фостолович В. А. Кластери, як ефективна модель сучасного бізнесу. *Ефективна економіка*. 2019. № 5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7036> DOI: 10.32702/2307-2105-2019.5.13
10. Юрчак О. (2020) Що необхідно для розвитку кластерів в Україні. URL: <https://gmcenter.ua/opinion/shho-neobhidno-dlya-rozvitku-klasteriv-v-ukraini/>

References:

1. Barannik V. O. (2021) Regarding promoting the development of regional clusters in Ukraine. National Institute of Strategic Studies. Available at: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-08/klustery.pdf> [in Ukrainian].
2. Zhyhir A. (2015) The formation of clusters as a global trend of finding ways to increase the efficiency of entrepreneurial activity. *Investments: practice and experience*. No. 22. P. 38-41. Available at: http://www.investplan.com.ua/pdf/22_2015/8.pdf [in Ukrainian].
3. Cluster policies in Europe and beyond (August 2022). Ukrainian cluster alliance. Available at: <https://www.clusters.org.ua/krashchi-praktiki-v-es-ta-sviti/klasteri-politiki-v-evropi-%D1%96-ne-tilki/> [in Ukrainian].
4. Clusters – as drivers of development and countering crisis phenomena. Digest No. 5. Analytical Center Industry4Ukraine. Available at: <https://www.industry4ukraine.net/digest-5/> [in Ukrainian].
5. Lavrukhina K. O. (2020) Clusters as an organizational and economic mechanism for the functioning of innovative activity in Ukraine and the world. *Black Sea Economic Studies*. Issue 50-2. P. 53–57. Available at: http://bses.in.ua/journals/2020/50_2_2020/12.pdf [in Ukrainian].
6. Melnyk V. V. (2018) Cluster model of the economy: world experience and prospects of Ukraine. *Intelligence XXI*. No. 4. P. 19–22. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/int_XXI_2018_4_5 [in Ukrainian].
7. Porter M. (2019) Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance. Kyiv: Nash Format. 624 p. ISBN 978-617-7730-65-0 [in Ukrainian].
8. Project of the National Cluster Development Program until 2027 (July 2022). Ukrainian cluster alliance. Available at: <https://www.clusters.org.ua/blog-single/proyekt-nacionalnoyi-programy-klaster-nogo-rozvytku-do-2027/> [in Ukrainian].
9. Fostolovich V.A. (2019) Clusters as an effective model of modern business. *Efficient economy*. No. 5. DOI: 10.32702/2307-2105-2019.5.13 [in Ukrainian].
10. Yurchak O (2020) What is necessary for the development of clusters in Ukraine. Available at: <https://gmcenter.ua/opinion/shho-neobhidno-dlya-rozvitku-klasteriv-v-ukraini/> [in Ukrainian].

Kravchenko Maryna, Omelchenko Anna
Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute

PROBLEMS AND PROSPECTS OF CLUSTER DEVELOPMENT IN UKRAINE

Ukraine's economy is currently facing the most severe challenges in its history. All available opportunities should be used to ensure Ukraine's post-war recovery and stabilize the market situation. In this context, cluster development has a significant potential to increase economic efficiency, resilience of enterprises and reduce their vulnerability. The main problems of cluster development are insufficient government support, weak interaction between business, science and government, and a lack of financial resources for innovation initiatives. Underdeveloped infrastructure and the lack of a clear legislative framework also hinder cluster development. Lack of experience in cluster management and limited opportunities for attracting external investment make it difficult to create and develop effective clusters. These factors are exacerbated by the unstable political and economic situation in the country, which reduces the attractiveness of the country to investors. Despite all the challenges facing the country, Ukraine has significant prospects for the development of clusters in such industries as IT, engineering, green energy, and high-tech manufacturing. The key prospects for successful cluster development are to expand international cooperation, attract foreign investors and partners, and create reliable conditions for investment. This will facilitate the introduction of the latest technologies, improve product quality and strengthen positions in the international market. An important factor is the development of human capital and the creation of a system for training highly qualified specialists capable of working in innovative sectors of the economy. The development of small and medium-sized businesses (SMEs), which are often the backbone of clusters, also plays a crucial role in this process, as a source of flexibility, innovation, and adaptability to changing market conditions. If the existing prospects are effectively realized, cluster development can become a powerful driver of Ukraine's economic growth and facilitate its integration into the global economy.

Keywords: cluster, cluster development, entrepreneurial activity, innovation, competitiveness.

JEL classification: C38, O31